

نقش جامعه مدنی و سازمان‌های غیردولتی در فرایند دولت - ملت‌سازی عراق

فاطمه کسایی زاده^۱، *حسین کریمی فرد^۲، علی حسین حسین‌زاده^۳، سارا نجف‌پور^۴

۱. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، گروه روابط بین‌الملل، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران
۲. دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز، اهواز، ایران
۳. استاد گروه جامعه‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران
۴. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۲۱ اسفند ۱۴۰۱
تاریخ پذیرش: ۸ شهریور ۱۴۰۲
تاریخ انتشار: ۱۵ شهریور ۱۴۰۳

چکیده

کشور عراق پس از سال ۲۰۰۳ با سلسله درگیری‌ها و بحران‌های متعدد تضعیف شد. در واقع این پروژه دولت-ملت‌سازی تهاجمی خارجی (برون‌زا) بود که منجر به درگیری‌های خشونت‌آمیز داخلی ناشی از عوامل اجتماعی، قومی، سیاسی و ایدئولوژیکی و بی‌ثباتی و ناامنی گسترده در عراق شد. از شاخص‌های دولت-ملت‌سازی، پیشرفت دموکراسی و نهادهای دموکراتیک است. به همین سبب جامعه مدنی را در چارچوب تئوری دولت-ملت‌سازی مورد تحقیق قرار داده اند، هدف از این نوشتار واکاوی ارتباط میان جامعه مدنی و سازمان‌های مردم‌نهاد و غیردولتی با دولت-ملت‌سازی در عراق است. فرضیه‌ای که در پاسخ اصلی این پژوهش مطرح شده این است که به نظر می‌رسد سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد در عراق رو به گسترش هستند و در دولت-ملت‌سازی پس از منازعه نقش دارند. یافته‌های پژوهش که با روش توصیفی-تحلیلی که با ترکیبی از منابع کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده حاکی از آن است که جامعه عراق از اثرات جنگ داخلی و نقض حقوق بشر، تنش‌های فرقه‌ای و سیاسی و بحران‌های اجتماعی رنج‌برده با بهره‌گیری از آزادی سیاسی و امکانات شبکه‌های اجتماعی و بستر مناسب تقویت جامعه مدنی با اتکا بر قانون تشکیل سمن‌ها در کنار احزاب و سایر ارکان جامعه مدنی و سنتی، مؤثر بر ملت‌سازی پس از منازعه گام برداشته است. نقش مدنی و مسئولیت اجتماعی افراد و سهم آنان در تحقق ثبات و توسعه امری متغیر است که این پژوهش تلاش می‌کند تا این مفهوم را در جامعه عراق بررسی نماید و میزان اثرگذاری آن را در آینده پیش‌بینی کند.

کلیدواژه‌ها:

جامعه مدنی، سازمان،
غیردولتی، دولت -
ملت‌سازی، عراق.

* نویسنده مسئول:

دکتر حسین کریمی فرد
نشانی:

گروه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد
اسلامی واحد اهواز، اهواز، ایران.
پست الکترونیک:

Hkarimifard@yahoo.com

استناد به این مقاله:

کسایی زاده، فاطمه و کریمی فرد، حسین و حسین‌زاده علی حسین و نجف‌پور، سارا. (۱۴۰۳). نقش جامعه مدنی و سازمان‌های غیردولتی در فرایند دولت - ملت‌سازی عراق. مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، (۲۶)، ۲۶۹-۲۳۹.

۱. مقدمه

عراق^۱ در زمره کشورهای است که ساختار اجتماعی و سیاسی پیچیده‌ای دارد و پیچیدگی ساختاری در عراق در سال‌های بعد از اشغال نظامی این کشور توسط آمریکا افزایش یافته است. بسیاری از بحران‌های اجتماعی، سیاسی و راهبردی واقعیت‌های خود را نشان داده و واقعیت‌های موجود بیانگر آن است که ساختار اجتماعی عراق ماهیت پیچیده‌ای دارد و در ساختار پیچیده، نشانه‌هایی از بی‌ثباتی، تضاد و رویارویی گروه‌های رقیب شکل خواهد گرفت. همچنین رقابت بازیگران منطقه‌ای و نقش‌یابی قدرت‌های بزرگ، زمینه افزایش تضادهای سیاسی و اجتماعی در عراق را به وجود آورده است. امروزه دولت-ملت‌سازی و منازعه‌های دامنه‌دار و فراگیر، از مسائل بنیادین عراق هستند و علی‌رغم استقرار دولت دموکراتیک پسادام، این کشور با تشدید منازعات دیرین مواجه شده است.

آشنایی با نهادهای جامعه مدنی در عراق و بررسی تأثیر سازمان‌های غیردولتی سمن‌ها و ان‌جی‌اوه‌ای بین‌المللی در عراق پس از منازعه از جمله اهداف این نوشتار هستند. در واقع پژوهش حاضر از آن جهت دارای اهمیت است که نقش جامعه مدنی و ترویج آن در عراق مدرن را بررسی می‌کند، زیرا سازمان‌های جامعه مدنی با ایجاد اعتماد و همکاری بین شهروندان به ایجاد سرمایه اجتماعی کمک می‌کنند و در روند دولت-ملت‌سازی نقش موثری ایفا می‌کنند. از جمله جنبه‌های نوآوری پژوهش حاضر نیز می‌توان به تغییر تمرکز از دولت به جامعه مدنی و همچنین تأکید بر زمینه‌های در حال تغییر در جامعه عراق اشاره کرد. پرسش اصلی این پژوهش به این موضوع اشاره دارد که جامعه مدنی و سازمان‌های غیردولتی چه نقشی در فرایند دولت-ملت‌سازی کشور عراق دارند که مبتنی بر فرضیه ما به نظر می‌رسد سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد در عراق رو به گسترش هستند و در دولت-ملت‌سازی پس از منازعه نقش بسزایی دارند. روش تحقیق در پژوهش حاضر مبتنی بر روش توصیفی-تحلیلی است که داده‌های آن با ترکیبی از منابع کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده است و سعی در تبیین موضوع دارد بنابراین برای بررسی محیط داخلی و اتفاقات و تحولات تاریخ سیاسی عراق این پژوهش نخست مفاهیم کلیدی مرتبط با موضوع از جمله جامعه مدنی و دولت-ملت را تعریف سپس سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد موجود در عراق را ذکر می‌کند و در نهایت به

۱. عربی: جُمهُورِيَّة العِرَاق، کردی: کوماری فیدرالی عراق

حمایت سازمان‌های بین‌المللی در نهادهای جامعه مدنی در عراق پرداخته است. روش گردآوری داده‌های جستار حاضر نیز مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای، تحقیقات و سازمان‌های غیردولتی در کشور عراق است که نگارنده انجام داده است.

۲. پیشنهاد

شهلا ال- کلی (۲۰۱۵) در مقاله‌ای با نام «دوباره روشن و دوباره خاموش: چرخه‌های دولت‌سازی در عراق» ضمن اشاره به ماهیت سیستم سیاسی عراق پیش از سال ۲۰۰۳ معتقد است که آمریکا در مراحل اولیه روند دولت‌سازی مدرن در عراق دچار اشتباهات استراتژیکی مانند انحلال ارتش عراق، تاکید و فشار بر دموکراسی فنی، انتخابات و نوشتن قانون اساسی شد در حالی که باید بر ایجاد روند دموکراتیک و محاسبات سیاسی داخلی کوتاه‌مدت برای تعهدات بلندمدت تاکید می‌کرد.

یاسر عبدالزهراء (۱۳۹۷) در کتاب خود با عنوان «تحلیلی بر سیاست‌گذاری امنیت ملی عراق» ضمن بررسی سند راهبردی امنیت ملی عراق نوین بیان می‌دارد که نظام دموکراتیک موجود در عراق پیش از پذیرش به‌عنوان یک نظام سیاسی با الگوی حکومت‌داری باید به‌عنوان یک نظام فرهنگی از سوی جامعه عراق مورد قبول واقع شود. این در حالی است که جامعه کنونی عراق از نبود اجماع، همکاری و نمادهای وحدت‌آفرین رنج می‌برد، اما مدل وحدت در کثرت بر مبنای الگوی همانندسازی از یک‌سو و تکثرگرایی از سوی دیگر قرار دارد که نتیجه آن وحدت و انسجام خواهد بود.

زید العلی در کتابی با عنوان «مبارزه برای عراق آینده: چگونه فساد، بی‌کفایتی و فرقه‌گرایی؛ دموکراسی را تضعیف کرده است» (۲۰۱۶-۲۰۱۴) استدلال می‌کند که فساد، بی‌کفایتی و فرقه‌گرایی از عوامل عمده تضعیف پیشرفت دموکراتیک در عراق هستند. وی بیان می‌کند که چگونه فساد در سطوح مختلف جامعه عراق، از بالاترین سطوح دولتی گرفته تا تعاملات روزمره، نفوذ کرده است. العلی همچنین تاکید می‌کند که چگونه فساد اعتماد عمومی را از بین برده، موجب تداوم نابرابری شده و در نهایت مشروعیت دولت را تضعیف کرده است. او به این موضوع می‌پردازد که چگونه نخبگان سیاسی از اختلافات فرقه‌ای برای تحکیم قدرت و حفظ کنترل بهره‌برداری می‌کنند و به شکاف عمیق در جامعه دامن می‌زنند و مانع از تشکیل یک دولت منسجم و فراگیر می‌شوند.

نوا فلدمن (۲۰۰۹) در کتاب خود با عنوان «آنچه مدیون عراق هستیم: جنگ و اخلاق ملت‌سازی» بیان می‌کند که ملت‌سازی ایالات متحده در عراق با دیگر پروژه‌های او تفاوت بسیاری دارد؛ بدین معنی که ملت‌سازی‌های پیشین سرمایه‌محور بوده و دموکراتیک بودن اهمیت کمتری دارد.

غالب العبادی (۲۰۱۷) در پژوهش خود با عنوان «بازسازی یک دولت-ملت: بازسازی عراق پس از صدام» بیان می‌کند که اساس قانون اساسی دولت جدید عراق ضعیف و متناقض بوده بنابراین بازیگران سیاسی عراق باید گفتمان ایدئولوژیکی جدیدی را تقویت کنند که بر شکاف‌های قومی-فرقه‌ای کشور غلبه کند، زیرا اختراع مجدد ملیتی که منعکس‌کننده اصول دموکراتیک جدید و فراگیر است، کلید انتقال موفقیت‌آمیز به دموکراسی است که لازمه به‌رسمیت شناختن یک عراق دموکراتیک و متکثر با تنوع قومی و مذهبی در این کشور است.

با این تفاسیر تحقیق جامعی که به نقش جامعه مدنی و سازمان‌های غیردولتی در فرایند دولت-ملت‌سازی عراق پرداخته باشد وجود ندارد بنابراین دستیابی به این مهم همراه با معرفی سازمان‌های مردم‌نهاد در عراق هدف این مقاله خواهد بود.

۳. مبانی نظری پژوهش

۳-۱ تعریف مفاهیم

جامعه مدنی

در این پژوهش مقصود مؤلف از جامعه مدنی، نهادها، جمعیت‌های اجتماعی شهروندان، نخبگان و کنشگران فضای عمومی جامعه است که در اکثر سازمان‌ها و نهادهای غیردولتی (سمن‌ها) در حوزه‌های سیاسی-اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی فعال هستند. نهادهای مدنی دارای نقش‌هایی است که در طول زمان خود را تغییر می‌دهند (Lister and Nyamogasira, 2003: 106)؛ نقش‌هایی چون نیازسنجی، کمک به تدوین خط‌مشی و استراتژی، ارائه خدمات به‌عنوان دیده‌بان برای تضمین اجرای تعهدات دولت. (Ikekeonwu et al., 2007: 1) جامعه مدنی بر تضمین آزادی افراد از هرگونه سرکوب و خشونت متمرکز است و بر توانمندسازی افراد و گروه‌ها برای بیان آزادانه هویت خود در چهارچوب قانون کار می‌کند (Keane, 2009) و به‌عنوان یک قلمرو انتقادی حقوق بشر هم در سطح ملی و هم در سطح جهانی میدان مبارزه

ورهای قلمداد می‌شود. (Seethi, 2007: 2) این یک ابزار ضروری برای تعادل قدرت دولت و کنترل تصمیمات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کلان است تا اطمینان حاصل شود که جامعه مدنی و دولت شریک می‌شوند نه مخالف هم (Mansouri, 2000: 127).

دولت - ملت‌سازی

دولت - ملت‌سازی فرایندی است که از طریق انباشت قدرت مبتنی بر اشباع سرزمینی، ثبات سیاسی، اقتصادی و همبستگی اجتماعی معنا پیدا می‌کند. (Dawood Vandt et al., 2019: 157) ملت‌سازی همگرایی وسیع بین دولت و ملت مدرن تلقی می‌شود (Stephenson, 2005)، اما دولت‌سازی فرایندی است که در آن نهادهای نظامی، قضایی، اجرایی و مقننه شکل می‌گیرند (Lukitz, 1995: 204) بنابراین دولت و ملت دو سازه متمایزند، اما در ارتباطی متقابل به‌پیش می‌روند. (zargar, 1386: 112)

۴. سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد در عراق

بیشتر تشکل‌های مدنی که کاملاً مستقل هستند در شاخه‌های متعدد انسانی زیر در حال فعالیت هستند. وجود جمعیت جوان و علاقه‌مند به این دست فعالیت‌های داوطلبانه و ارزش‌شهروندی مثبت در ذهن مردم برای جبران ضعف حکمرانی ساختار سیاسی، رغبت عمومی به آنها را بسیار کرده است. اطلاعات میدانی گردآوری شده مرتبط به استان ذی‌قار بوده که با مرکزیت شهر الناصریه واقع در جنوب عراق و جمعیت بیش از دو میلیون نفر در هشت شهرستان است که سبقه تاریخی - تمدنی اور و سومر را در دل خود جای داده و فرهنگ شهری و روستایی در کنار فرهنگ تالاب‌نشین در آن رایج است.

جمعیت‌های مردم‌نهاد این استان مشابه باقی استان‌های عراق است و نمونه‌گزینشی و انتخابی این استان به پژوهشگر این امکان را می‌دهد که سازمان‌های جامعه مدنی یک استان عراق را به‌عنوان نمونه‌ای از کل عراق کامل بررسی کند. سمن‌های نامبرده‌شده در این پژوهش تنها مواردی هستند که فعالیت رسمی و عینی چشمگیری دارند و اسمی نیستند و در فضای مجازی آدرس مشخص دارند و با جست‌وجوی ساده نام آنان ارتباط با آنها میسر است و اغلب در شبکه اجتماعی فیس‌بوک فعالیت پررنگی دارند. (بستر بسیاری از شبکه‌های اجتماعی جامعه مدنی عراق فیس‌بوک است). چنانچه تنها با استناد به آمار وزارت کشور عراق مطالب

گردآوری می‌شد تعداد این سازمان‌ها چندین برابر موارد ذکر شده بود بنابراین پرواضح است که آمار ارائه شده در این جستار رسمی نیست و مبتنی بر بررسی میدانی نگارنده است.

۴-۱. بنیادهای نیکوکاری حمایتی و خیرخواهانه

خیریه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن‌ها/NGOها- سازمان‌های غیردولتی) دو دسته از سازمان‌های اجتماعی مردمی هستند. ان‌جی‌اوها نسبت به خیریه‌ها فعالیت معنادارتری دارند و بیشتر در جست‌وجوی راه‌حلی برای رفع نیاز محرومان با اقدامات توانمندسازی اصولی هستند و با به‌کارگیری کمک‌های مردمی و منابع مالی در ایجاد زیرساخت‌ها به مهارت‌آموزی، ایجاد اشتغال، فرهنگ‌سازی، توسعه هویت فردی و اجتماعی و ... می‌پردازند. در این بخش شماری از این بنیادها در استان ذی‌قار معرفی می‌شوند و نمونه‌های اقتصادی‌تر، که وظیفه توانمندسازی اقتصادی دارند، مجزا معرفی می‌شوند.

موسسات حمایتی و خیرخواهانه موجود در استان ذی‌قار عبارت‌اند از: موسسه‌های زاد الاخری الخیریه^۲ (موسسه خیریه توشه آخرت)، جمعية التعاون الخیریه^۳ (جمعیت خیریه تعاون)، موسسه ابی الزهراء الخیریه^۴ (سازمان خیریه ابی الزهرا)، موسسه ابناء ذی‌قار الخیریه و الخدمیه^۵ (سازمان خیریه و خدمات فرزندان ذی‌قار)، موسسه فرسان العراق الخیریه^۶ (سازمان خیریه شوالیه‌های عراق)، موسسه فواطم الرعاية الايتام^۷ (موسسه حمایت از ایتام فواطم)، منظمة التكافل الانسانية^۸ (سازمان انسانی سرپرستی)، منظمة خیرات الزهراء الانسانية^۹ (سازمان انسانی خیرات الزهرا)، مرکز ظلامه آل محمد^{۱۰} (مرکز مظلومیت آل محمد)، جمعية عطاء الزینیات^{۱۱} (جمعیت عطاء زینیات)، جمعية الامام الحجة الخیریه^{۱۲} (جمعیت خیریه امام زمان)، مبره

2. Zad Al-Akhira Charitable Foundation, <https://bit.ly/3SSv5rj>

3. Charitable Cooperation Association, <https://www.facebook.com/altaawn.charity>

4. Abu Al-Zahra Charitable Foundation, <http://azcforg.com/>

5. Sons of Dhi Qar Charity Foundation and Service, <https://www.facebook.com/p>

6. Fursan Al-Iraq Foundation Charity, <https://fursanaliraq.org.iq/ar/makepayment.php>

7. Fawatem Foundation for Orphan Care, <https://www.facebook.com/fowatemdq/>

8. Al-Takaful Humanitarian Organization, <https://shsye.org>

9. Khayrat Al-Zahra Humanitarian Organization, <https://bit.ly/48VZEII>

10. Zulama Al-Muhammad Center, <https://bit.ly/42nFcHw>

11. Zainabiyat Giving Association, <http://tinyurl.com/54h9m7ur>

12. Imam Al-Hujjah Charitable Society, <https://bit.ly/3SjpuIS>

الامام الحجة^{۱۳} (جمعیت امام زمان)، الفضلیة للمساعدات الانسانية^{۱۴} (جمعیت فضلیه برای کمک‌های انسانی)، مبرة الامام الحجة لانقاذ الیتام^{۱۵} (جمعیت امام زمان برای نجات یتام)، جمعیه امیرالمومنین للاغاثة الانسانية^{۱۶} (جمعیت انسانی امیرالمومنین)، مؤسسة باب الحوائج الانسانية^{۱۷} (مؤسسه انسانی باب الحوائج)، منظمة بیت الرحمة للدعم الیتام^{۱۸} (سازمان بیت الرحمة برای کمک به یتام)، منظمة ام البنین الانسانية^{۱۹} (سازمان انسانی ام البنین)، منظمة ابناء الفرات الانسانية^{۲۰} (سازمان انسانی فرزندان فرات)، منظمة دارالبر الانسانية النسوية^{۲۱} (سازمان زنانه خانه نیکی)، منظمة ینابیع المودة الانسانية^{۲۲} (سازمان چشمه‌های دوستی انسانی)، منظمة عطاء للدعم الانسانی^{۲۳} (سازمان عطا برای کمک انسانی)، منظمة روافد الخیر الشبابة^{۲۴} (سازمان جوانان روافد الخیر) و منظمة الورود البیضاء^{۲۵} (سازمان گل سفید).

۴-۲. سازمان‌های دارای کارکرد زیست‌محیطی

ویژگی این سازمان‌ها همراه کردن جوامع محلی خصوصاً مردم تالاب‌نشین استان ذی‌قار عراق است که در سازمان‌های محلی برای حفاظت از محیط‌زیست به‌ویژه در مناطق باارزش زیستی با مدیریت و حفاظت ذی‌نفعان از مناطق به‌ویژه جوامع محلی عمل کنند.

سازمان جبايش برای توریسم بومی (منظمة الجبايش للسياحة البيئية) ۱۰ هزار عضو دارد که برای توسعه شرایط توریسم و محیط‌زیست تالاب‌ها تلاش می‌کنند. همچنین تغییرات اقلیمی و گرمایش و خشکسالی و شیوه‌های کنترل آثار آن دغدغه این سازمان است. علاوه‌برآن، حمایت از گونه‌های طبیعی پرندگان و موزه تالاب‌های عراق، در کنار برگزاری همایش برای نخبگان و

13. Imam Al-Hujjah Foundation, <http://tinyurl.com/mr33emxy>

14. Al-Fadhliyya for Humanitarian Aid, https://m.facebook.com/ALFADELA.ORG/?locale=hi_IN

15. Imam Al-Hujjah Foundation for the Rescue of Orphans, <https://bit.ly/4bkaFOV>

16. Amir Al-Muminin Humanitarian Relief Society, <https://m.facebook.com/aaa.charity1>

17. Bab Al-Hawajj Al-Insaniya Foundation, https://www.facebook.com/bab.alhawwaj.foundation/?locale=ar_AR

18. Beit Al-Rahma Organization for Orphan Support, <http://tinyurl.com/32dw5x4c>

19. Umm Al-Baneen Humanitarian Organization, <https://bit.ly/49eJxyW>

20. Abnaa Al-Furat Humanitarian Organization, <http://tinyurl.com/mrbbar2a>

21. Dar Al-Birr Women's Humanitarian Organization, <http://tinyurl.com/mucy53j2>

22. Yanabea Al-Mawadda Humanitarian Organization, <https://bit.ly/3w1xDu0>

23. Ataa Organization for Humanitarian Support, <https://ataarelief.org/>

24. Rawafid Al-Khair Youth Organization, <https://m.facebook.com/profile.php?id=100134601850937>

25. Al-Ward Al-Bayda Organization, <https://www.facebook.com/profile.php?id=100048446876477>

فعالان جامعه مدنی برای پاکسازی فرات و مقابله با آلودگی آب‌ها با کمک USID، همکاری بین سمن‌ها از جمله دیگر فعالیت‌های این سازمان است.^{۲۶}

جمعیت حمایت از پرندگان مهاجر در تالاب‌های ناصریه (جمعیت حمایت الطيور المهاجرة فی احوار الناصریه)^{۲۷} با ۱۰ هزار عضو راجع به وضعیت تالاب‌ها و خشکسالی هشدار می‌دهد. همچنین رصد زمان مهاجرت پرندگان مهاجر و کسب حمایت پلیس محلی برای کنترل صید و مقابله با انقراض انواع مختلف گونه‌های ماکیان و زیبایی و روح این منطقه طبیعی را مورد توجه قرار داده است.

سازمان دستان سفید برای پیشرفت جامعه (منظمة الايادی البيضاء لتطوير المجتمع) نیز به دنبال راه‌اندازی کمپین‌های نظافت مناطق مختلف مطابق فراخوان در زمان‌های مشخص با همکاری نیروهای امنیتی جهت فرهنگ‌سازی و زیباسازی شهر است.

مرکز تیما برای کمک به خانواده عراقی (مرکز تیما لاغاثة الاسرة العراقية) با انجام پروژه‌های محیط‌زیستی در راستای بهداشت محیط زندگی خانواده‌ها و بیابان‌زدایی تلاش می‌کند.^{۲۸}

سازمان زنان میزان (منظمة میزان المرأة) نیز به جز فعالیت‌های نیکوکارانه و تلاش چشمگیر برای پاک‌سازی شهرک‌های صنعتی، ساخت پارک و فضای سبز، تأمین آب شرب سالم مناطق محروم، درباره خشکسالی و تغییرات اقلیمی روشنگری و در زمینه زیباسازی شهر فعالیت می‌کند.^{۲۹}

۳-۴. سازمان‌های دارای کارکرد آموزشی - پژوهشی مطالعاتی

این سازمان‌ها مبتنی بر «آموزش و تربیت شهروند مؤثر» هستند و در زمینه فعالیت و تقویت مهارت‌های ضروری جامعه در حیطه رسانه یا حقوق بشر یا موضوعات علمی کارگاه‌های آموزشی و دوره‌های تعلیمی برگزار می‌کنند.

موسسه آموزشی و حقوق بشری رودان (موسسه انهر لتعليم والحقوق الانسان) با آگهی‌های تصویری کوتاه و کلیپ‌های آموزشی سعی بر آموزش حقوق بشر دارد و به جز آن، کارگاه‌های

26. Al-Jabaish Organization for Eco-Tourism, <https://www.facebook.com/ghibais>

27. Association for the Protection of Migratory Birds in the Marshes of Nasiriyah, . <https://m.facebook.com/100067361551494/videos>

28. White Hands Organization for Community Development, <https://bit.ly/4bodIFW>

29. Mezan Al-Mar'at Organization, https://www.facebook.com/mezanalmdrah/?locale=zh_HK

مهارتی برای کارجویان متناسب با نیاز بازار برگزار می‌کند.^{۳۰}

موسسه معارف دانشجویی پژواک (موسسه صدی المعارف الطلابیة) نیز برای پیشرفت و توسعه جریان دانش‌آموزی در تمامی رشته‌ها تلاش می‌کند. ارتباط با کانون دانشگاهیان عراق و آموزش و پرورش و سایر مراکز علمی و نشر اخبار مرتبط با امتحانات، احقاق حق در موارد مرتبط با عدالت آموزشی از جمله فعالیت‌های این موسسه است.^{۳۱}

مرکز امارجی برای توسعه و آموزش (مرکز امارجی للتنمية والتدريب) که این مرکز شبکه اعضای مجازی توانمندی دارد و با تکیه بر دانش جدید و هوش مصنوعی سعی در پیگیری حیات مدنی مجازی دارد. این مرکز دوره‌های آموزشی آنلاین متنوع و متعددی مانند پاپتون، تحلیل داده، برنامه‌نویسی، پرسنال برندینگ، اکسل، لینکدین و... برگزار می‌کند.

موسسه صفا برای توسعه اجتماعی (موسسة الصفاء للتنمية المجتمعية) مدارس، آموزشگاه‌ها و دانشگاه‌هایی را در راستای تعلیم و تربیت اداره می‌کند که در کنار علوم متداول، تاریخ و موارد دینی و مذهب و قرآن متناسب با دیدگاه مؤسسه (شافعی مذهب و متصوفه) را ترویج می‌کند.

جمعیت پرورشی سرپرست یتیم (جمعیة کافل الیتیم التربویة) نیز در تلاش برای سرپرستی آموزشی و پرورشی و تربیتی و مهارتی ایتام در راستای تضمین آینده روشن آنان است.^{۳۲}

کانون توسعه مدنی ذی‌قار (منتدی ذی‌قار للتنمية المدنية) در مدارس فعالیت دارد و اعضای تحت عنوان «دوستان حقوق بشر» را بین دانش‌آموزان برای آموزش حقوق انسانی جامعه تربیت می‌کند.^{۳۳}

سازمان ادراک برای توسعه انسانی (منظمة ادراک للتنمية البشرية) هم‌سازمانی با اور به این است که کشوری با مشکلات متعدد در حوزه‌های مختلف نیازمند فکر و ادراک و قوه تحلیل در جوانان است، به همین سبب به شکل متوالی برگزارکننده مسابقات تحلیل و خبر و نویسندگی در رده نوجوانان و جوانان با جوایز تشویق‌کننده است.^{۳۴}

30. Anhar Foundation for Education and Human Rights, <https://www.facebook.com/ORGSDSHR>

31. Sada Al-Maarif Al-Talibiyya Foundation, <https://m.facebook.com/Sada.Al.maharif.Students>

32. Kafil Al-Yatim Educational Association, <https://www.facebook.com/kafileyatim23/>

33. Dhi Qar Forum for Civil Development, https://www.facebook.com/montadathiqar/?locale=ar_AR

34. Edrak Organization for Human Development, https://www.facebook.com/ohd.edrak/?locale=ar_AR

۴-۴. سازمان‌های دارای کارکرد توانمندسازی مردم (اقتصادی و اجتماعی)

کارآفرینی اقتصادی و اجتماعی و خلق ارزش افزوده یکی از مهم‌ترین راهکارهای پایداری سازمان‌های مردم‌نهاد و استقلال جامعه است که هدف این دست سازمان‌هاست و با تأمین امکانات و منابع در حوزه‌های گوناگون به اتکای ذاتی گروه‌های آسیب‌پذیر جامعه کمک می‌کنند.

جمعیت حمایت و توسعه خانواده عراقی (جمعیه حمایه و تطویر الاسرة العراقية) از سال ۲۰۰۴ تاکنون در ۹ استان عراق فعال و شعار آن «همه باهم جامعه مدنی عراق متمدن را بسازیم» است. این سازمان در تلاش برای کار مشترک برای زندگی صلح‌آمیز و به‌دور از انواع خشونت و توانمندسازی جوانان و زنان در حوزه‌های مختلف و برابری زن و مرد است و برگزاری کارگاه‌های آموزشی فعال در این زمینه‌ها سعی در کسب مشارکت باقی سمن‌ها و دولت در تأمین اهداف ذکرشده از جمله فعالیت‌های آن است.^{۳۵}

سازمان بیوگان و ایتم الهادی (منظمة الهادی للارامل والایتام) علاوه بر امور خیریه و توزیع مواد غذایی در حوزه ساخت مسکن و ایجاد مشاغل کوچک فعالیت دارد.^{۳۶}

التضامن برای حمایت و توانمندسازی ایتم (مبرة التضامن للراعیة و تاهیل الایتام) نیز که در سال ۱۹۹۰ میلادی در جمهوری اسلامی ایران تأسیس و به کمک شیخ محمدباقر ناصری در دو شهر قم و دزفول موفق به کمک به صدها یتیم عراقی شده و پس از سال ۲۰۰۳ شروع به ادامه همان فعالیت در سطح گسترده‌تری در این استان‌ها کرده و اکنون ۷۰۰ یتیم را در پرورشگاه‌های خود جای داده است.^{۳۷}

سازمان ارتباط برای رشد توانایی جوانان (موسسه الرابطة لتنمية طاقات الشباب) یک شبکه فعال اجتماعی میان جوانان و فارغ‌التحصیلان است که با هدف فعالیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری و... به جوانان کمک می‌کند.^{۳۸}

35. Iraqi Family Protection and Development Association, <https://bit.ly/3utf5lQ>

36. Al-Hadi Organization for Widows and Orphans, <https://m.facebook.com/100063911113920/>

37. Al-Tadamun Foundation for the Care and Rehabilitation of Orphans, https://www.facebook.com/mabrat/?locale=ar_AR

38. Rabth Foundation for Youth Development, <https://arar.facebook.com/Rabth.Khariji.DhiQar/posts/1033195500221049/>

مرکز مطالعات و توسعه انسانی سبا (مرکز سبأ للدراسات والتنمية البشرية) نیز با عضویت انحصاری زنان با هدف توسعه انسانی به شکل گسترده در عراق و استان‌های مختلف آن فعالیت می‌کند و توانمندسازی و توجه به حقوق بشر، بیداری اجتماعی و صلح و سازش و هم‌زیستی به شکل کلی اهداف اصلی آن را شکل می‌دهد و حقوق زنان و دختران جوان و معلولان را به شکل خاص پیگیری می‌کند.^{۳۹}

سازمان توسعه خلود (منظمة الخلود للتنمية) یک سازمان حمایتی از زنان با چهار هزار عضو است که در زمینه مبارزه با خشونت علیه زنان و جست‌وجوی فرصت کار و موفقیت برای زنان سرپرست خانوار فعالیت دارد. همچنین مشوق نقش سیاسی زنان در مناصب تصمیم‌ساز کشور است. ضمن آنکه در حوزه سلامت و بهزیستی و ... نیز فعالیت دارد.^{۴۰}

جمعیت همراهی زنان (جمعیت تضامن النسوية) این جمعیت با توجه به اهمیت نقش زنان در بنای کشور، با تلاش همه‌جانبه در زمینه فرهنگ سیاسی با مطبوعات هفتگی سازمانی و همچنین توانمندسازی اقتصادی زنان از طریق آموزش و کارگاه‌های متعدد با تمرکز بر زنان فعالیت می‌کند.^{۴۱}

۴-۵. سازمان‌های مردم‌نهاد حوزه اجتماعی، سلامت و حقوق بشر

این سازمان‌ها با اهداف اجتماعی مشخص در تلاش برای اصلاح و بازنگری قوانین و مقررات ناکارآمد و ارائه طرح‌ها و پیشنهادها در حمایت از اقشار آسیب‌دیده و در معرض آسیب به‌ویژه بیماران، زنان و کودکان در مراجع قانونی و فضای عمومی سیاست جامعه هستند:

منظمة احياء الاغاثة لمرضى التلاسيمية^{۴۲} (سازمان احیای فریادرسی به بیماران تالاسمی)، تجمع نهضة قصار القامة^{۴۳} (گردهمایی حرکت کوتاه‌قامتان)، مرکز احیاء النساء العراقي (مرکز احیای زنان عراقی)، جمعیت اور لضم والبعکم^{۴۴} (جمعیت ناشنویان اور)، منظمة تنمية الام والطفل

39. Sabaa Center for Studies and Human Development, <https://sabaa-center.org.iq/>

40. Al-Kholod Organization for Development, <https://bit.ly/3OxN9Ej>

41. Women's Solidarity Association, http://altadamun.net/a/v_news.php?id=1121

42. Ihya Relief Organization for Patients Thalassaemia, https://m.facebook.com/permalink.php?story_fbid=197180435099631&id=111323377018671&comment_id=197190621765279

43. Short Stature Renaissance Gathering, <http://tinyurl.com/3vdn7553>

44. Ur Association for the Deaf and Dumb, <https://bit.ly/49inuHQ>

الانسانیه^{۴۵} (سازمان انسانی توسعه مادر و فرزند)، جمعیه رعاية مرضی السکری فی ذی قار^{۴۶} (جمعیت حمایت از بیماران مبتلا به مرض قند استان ذی قار)، موسسه اطفال الشلل الدماغی^{۴۷} (موسسه کودکان فلج مغزی)، موسسه العین للرعاية^{۴۸} (اجتماعیه) (سازمان حمایت اجتماعی العین)، موسسه بلادی للاغاثة والتنمية^{۴۹} (موسسه بلادی برای یاری و رشد)، منظمة التواصل والاحاء الانسانیه^{۵۰} (سازمان حقوق بشری ارتباط و برادری). این سازمان‌ها با حدود پنج هزار عضو به جز فعالیت در زمینه حقوق بشر و حقوق کودک از یونیسف کمک‌های استشاری کسب می‌کنند و به تغییرات آب و هوایی، تأمین آب شرب سالم در مناطق محروم و توجه به گرمایش و مهاجرت از استان به دلیل خشکسالی نیز می‌پردازند و محدود کردن فعالیت آنها در حوزه اجتماعی دقیق نخواهد بود. همچنین کارگاه‌های متعدد روانشناسی برای جلوگیری از آزارگری در شبکه‌های اجتماعی در مدارس و میان جوانان برگزار می‌کنند و با وزارت آموزش و پرورش عراق در موضوعات تربیتی در تبادل مستمر هستند.

موسسه رشد و خیزش ضدخشونت علیه زنان خمائل (موسسه الخمائیل للتنمية و مناهضة العنف ضد المرأة)^{۵۱} با دو هزار عضو، کمپین‌های اجتماعی فعالی برگزار می‌کند که به جز حقوق زنان به مسائل سیاست عمومی و محیط‌زیست نیز می‌پردازد.

سازمان حمایتی بسمه برای توسعه (منظمة بسمة للاغاثة والتنمية)^{۵۲} نیز با هشتک «مدرسه را رها نخواهم کرد» نقش مهمی در تحصیل کودکان بازمانده از آموزش دارد و با پروژه مبارزه با بی‌سوادی مادران و برنامه تغذیه در مدارس و کمک به آوارگان مناطق ویران‌شده پس از حضور داعش و انواع فعالیت‌های خیریه سعی در جذب مساعدت و خدمت‌رسانی به طبقه محروم را دارد.

سازمان انسانی راه گل (منظمة طریق الورد الانسانیه)^{۵۳} با همکاری جامعه هنری و نمایشی

45. Mother and Child Development Humanitarian Organization, <http://tinyurl.com/4y5k93tm>

46. Diabetes Care Association in Dhi Qar, <https://bit.ly/3SII5hn>

47. Cerebral Palsy Children's Foundation, <https://www.cpf-jordan.com/ar/>

48. Al-Ain Foundation for Care, <https://anyateem.com/>

49. Balady Foundation for Relief and Development, <https://www.facebook.com/beladi.society/>

50. Communication and Brotherhood Humanitarian Organization, https://www.facebook.com/altawasulwaalekha/?locale=ar_AR

51. Al-Khamael Foundation for Development and Combating Violence Against Women, <http://tinyurl.com/5yb6kedu>

52. Basma Relief and Development Organization, <http://tinyurl.com/38jep62d>

53. Roses Path Humanitarian Organization, https://www.facebook.com/rosepath.org/?locale=ar_AR

عراق و همچنین نویسندگان و فرهنگیان سعی در شکوفایی استعداد فرزندان این سرزمین داشته و مبارزه با مواد مخدر در مدارس و توجهات تربیتی و آموزشی در صدر فعالیت‌های آن است.

مرکز اثر برای رشد (مرکز اثر للنماء)^{۵۴} هدف خود را بیداری مردم درباره حقوق دموکراتیک دانسته و در زمینه کسب امتیازات قانونی برای حمایت از حق غذای سالم و خدمات درمانی و آموزش و کار و نجات محیط زیست فعالیت دارد.

همچنین سازمان انسانی براعم (منظمة براعم الانسانية) سازمان خیریه‌ای است که سعی بر واکنش سریع نسبت به حوادث و بلایای طبیعی دارد و به اشخاص نیازمند و درحاشیه کمک می‌کند. این سازمان با شبکه اجتماعی گسترده از داوطلبان در تمامی حوزه‌های اجتماعی و سلامت و ریشه‌کنی فقر و امنیت غذا و آموزش زنان و... فعالیت دارد.

۴-۶. سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه فرهنگی، دینی، هنری و ورزشی جوانان

اطلاع‌رسانی و افزایش سطح آگاهی و آموزش عمومی جامعه، نهادها و سازمان‌های اجتماعی مرتبط و تلاش برای کاهش و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و وقوع جرم در جامعه از جمله اهداف این دست سازمان‌هاست. تفکیک فرهنگ از سیاست و باقی حوزه‌ها اندکی دشوار است. در اغلب کشورهای اسلامی فرهنگ و تمدن با دین و سیاست درآمیخته است بنابراین در اینجا فهرست‌وار نام اغلب سمن‌های فعال در این حوزه را در حیطه جغرافیایی استان ذی‌قار برشمردیم. برخی از این سازمان‌ها مانند موسسه الولاية الثقافية^{۵۵} (موسسه فرهنگی ولایت) سازمانی فرهنگی با عضویت بیش از هفت هزار نفر است که ضمن عمل خود با هدف گسترش فرهنگ «رواداری و تسامح و انسانیت» از منظر ارزش‌های شیعی فعالیت قابل توجهی دارد. این دست فعالیت‌ها نمی‌تواند خارج از بستر ملت‌سازی صلح‌آمیز با دستان مردم مورد توجه قرار گیرد. باقی این انجمن‌های مردمی با مشخصات زیر در وزارت کشور عراق ثبت شده است: التجمع القرآنی فی ذی‌قار^{۵۶} (گردهمایی قرآنی در ذی‌قار)، منظمة دارالوفاء القرآنیة^{۵۷} (سازمان قرآنی دارالوفاء)، جمعية الشعراء الشعبیین^{۵۸} (جمعیت شعرا فولکلور)، جمعية الشعراء

54. AtharCenterforDevelopment, <https://arabinfomall.bibalex.org/ar/Index.aspx?orgid=2246§ionid=1>

55. Al-Wilayah Cultural Foundation, https://www.facebook.com/alwilaiat1/?locale=ar_AR

56. The Quranic Gathering in Dhi Qar, <http://tinyurl.com/mr7ff6d4>

57. Dar Al-Wafa Quranic Organization, <http://tinyurl.com/wsw47z7a>

58. Association of Popular Poets, <http://tinyurl.com/yc53yt46>

و کتاب الادب الشعبي في العراق^{۵۹} (جمعیت شعرا ناصریه)، منظمه النخبه للتثمينه الثقافیه^{۶۰} (سازمان نخبگان توسعه فرهنگی)، الرابطه العربیة للادب والثقافة^{۶۱} (ارتباط عربی ادبیات و فرهنگ)، منتدی فن الفوتوغراف^{۶۲} (کانون هنر عکاسی)، رابط الفرق الشعبیة لكرة القدم^{۶۳} (رابط تیم‌های فوتبال)، مرکز الاھوار الثقافی^{۶۴} (مرکز ریشه‌های فرهنگی)، موسسه الهدف للثقافة و الاعلام^{۶۵} (موسسه هدف برای فرهنگ و رسانه)، منظمه تطویر ثقافة عرب الاھوار^{۶۶} (سازمان رشد ریشه‌های فرهنگ عرب).

۴-۷. سازمان‌های مردم‌نهاد حوزه سیاسی

در نهایت سازمان‌های مردم‌نهاد سازمانی است که مستقیماً بخشی از ساختار دولت محسوب نمی‌شود، اما نقش بسیار مهمی به‌عنوان واسطه بین فرد و قوای حاکم را ایفا می‌کند. تمام موارد ذکر شده با موضوع‌های مختلف نوعاً کنشگر سیاسی هستند و ذیل مجموعه موجود سازمان‌هایی با دغدغه‌های سیاسی کلیدی نیز هستند که در انتخابات و تأثیر بر فضای سیاسی و احزاب مؤثرند.

مرکز مطالعات استراتژیک جنوب (مرکز الجنوب للدراسات الاستراتيجية) از ۲۰۰۶ تاکنون با پنج کمیته فعال حقوقی، خبری، پژوهشی، نظارت و رسانه با فعالیت مؤثر و زیربنایی سعی در گسترش اخبار و اطلاعات صحیح برای دغدغه‌های جامعه مدنی عراق دارد تا با رصد آن از نابهنجاری‌های رسانه‌ای منفی جلوگیری کند.

جمعیت تضامن اسلامی (جمعية التضامن الاسلامی) یک مجموعه توانمند مدنی مردمی با بخش‌های متعدد مثل زنان، مذهب، ورزش، سلامت، آموزش و پژوهش و سیاست (فعالیت با رویکرد تحزب سیاسی زیر مجموعه جمعیت) فضای فعالیت طیف سنتی و متدین استان مذکور است.

59. Ahali Al-Nasiriyah Organization for Culture and Development, <http://tinyurl.com/3z62fzsu>

60. Elite Organization for Cultural Development, <http://tinyurl.com/2p95a7fp>

61. The Arab League for Literature and Culture, https://www.facebook.com/groups/1569518223365269/?locale=lv_LV

62. Photography Art Forum ، <https://www.facebook.com/groups/artpf/>

63. Link to popular football teams, <http://tinyurl.com/3zp655jc>

64. Al-Ahwar Cultural Center, <http://tinyurl.com/2s75fpts>

65. Al-Hadaf Foundation for Culture and Media, <http://tinyurl.com/a7psehud>

66. Organization for the Development of Marsh Arab Culture, <https://www.ngoao.gov.iq/PageViewer.aspx?id=10>

سازمان گفت‌وگوی تمدن برای توسعه (منظمة حوار التمدن للتنمية) که برگزارکننده جلسات و دوره‌های گفت‌وگوی سیاسی با دیگر انجمن‌ها و نهادهاست و در زمینه انتخابات و کمک به تشکیل ائتلاف‌های سیاسی مشارکت چشمگیری دارد و حمایت از مدافعان حقوق بشر نیز ضمن اهداف این سازمان تعریف شده است.

سازمان پل‌های جوانان (منظمة جسور الشبابية) نیز سعی در تربیت نسل جوانی با ارزش‌های شهروندی مثبت و افراطی‌گری‌زدایی دارد و با ارتباط‌سازی میان سمن‌ها به تقویت شبکه‌های جامعه مدنی کمک می‌کند.

سازمان قربانیان اسپایکر (منظمة ضحایة العراق سبايكر) که مربوط به جنایت در پایگاه هوایی اسپایکر و کشتار جمعی بود که نیروهای داعش در پایگاه هوایی اسپایکر رقم زدند. این کشتار پس از سقوط موصل در سال ۲۰۱۴ رخ داد که طی آن هزار و ۷۰۰ دانشجوی نظامی قتل عام شدند. این جمعیت با مطالبه وزارت خارجه عراق و پیگرد بین‌المللی این جنایت سعی در روشن کردن ابعاد بین‌المللی و سیاسی آن دارد.

موسسه توسعه روزنامه‌نگاری و رسانه قیثاره (موسسة القیثارة للتطور الصحفی والاعلامی) که هدف اصلی این موسسه با ۴۴۰ نفر عضو فعال نظارت بر عملکرد رسانه‌ها و اجرای دموکراسی و آزادی بیان است. افشای موارد مخالف با قانون اساسی و گسترش فرهنگ حامی حقوق بشر و تعریف آزادی‌های مبتنی بر دموکراسی و همچنین افشا کردن رسانه‌های فتنه‌گر با رویکرد قومی و طایفه‌ای در راستای صلح و ثبات از اهداف ایشان است.

سازمان جوانان نور آینده (منظمة نور المستقبل الشبابية) با خط‌گرفتن از کمیساریای بین‌المللی امور مفقودین (ICMP) و از طریق شبکه‌های جامعه مدنی و ارتباط جمعی سعی در یافتن افراد مفقودشده در عراق دارد. این افراد از قربانیان نظام بعث تا مجهول‌المکان‌های دوران سیاسی فعلی و دامنه اطلاعات افراد سیاسی ناپدیدشده را نیز شامل می‌شود که به دلیل کثرت این‌گونه موارد، فعالیت قابل توجهی دارند.

سازمان جوان جنوب (منظمة شاب الجنوب) با رویکرد سیاسی متشکل از ۱۶ هزار عضو است و سعی بر توانمندسازی جوانان در کشف موارد نقض قانون و انتخابات دارد و آرمان خود را صلح برشمرده و ارتباط استشاری با «ECOSOC» دارد.

سازمان حقوق بشری مناهل (منظمة المناهل لحقوق الانسان) نیز نور افکندن به موارد نقض حقوق بشری و حمایت مدنی و سیاسی از سازمان‌های مردم‌نهاد و غیردولتی را مدنظر خود قرار داده است.

موسسه دانش‌آموزان جوان حبوبی (موسسه الحبوبی لطلبة وشباب) با رویکرد سیاسی متشکل از عضویت سه هزار و ۷۰۰ نفر و با هدف توجه به حقوق انسان و انجام امور خیریه سعی در مبارزه با فساد دارد و خواهان شفافیت در تبیین درآمدهای نفتی و صنعتی کشور است. این سازمان کارگاه‌های آموزشی و جلسات مناظره سیاسی را در کنار مرمت مدارس فرسوده و دیگر خدمات خیریه پیش می‌برد.

مرکز تمکین جهت مشارکت و برابری (مرکز تمکین للمشاركة ولمساواة) در راستای توانمندسازی زنان در عرصه سیاست و انتخابات و مناصب اجرایی کلیدی فعالیت دارد و بر فعالیت بانوان در مجلس و پارلمان عراق متمرکز است. برابری در آموزش و حقوق زن و مرد و تأکید بر نقش فرهنگی و سیاسی زنان در استان و مجالس استانی ضمن ارتباط با حزب سیاسی الاصلاح در راستای حمایت از باورهای این مرکز است.

۴- حمایت سازمان‌های بین‌المللی در نهادهای جامعه مدنی در عراق

آژانس توسعه بین‌المللی ایالات متحده^{۶۷} اولین و اصلی‌ترین سازمانی است که از کلیه نهادهای جامعه مدنی در عراق حمایت می‌کند و در گزارشی که این آژانس در مورد اثربخشی آن در داخل عراق هر چهار ماه یکبار منتشر می‌کند، نشان داده که سالانه مبلغ سه میلیارد دلار را برای حمایت از سازمان‌های جامعه مدنی فراهم می‌کند و مزایای برنامه‌های آن به حدود یک میلیون و ۶۰۰ هزار نفر می‌رسد و ۸۸۰ میلیون دلار را در بخش‌های مختلف هزینه می‌کند.^{۶۸}

مردم عراق در سال‌های ابتدایی پس از فروپاشی نظام بعث تحت تاثیر برنامه‌های دموکراسی‌سازی تهاجمی و خارجی، آن‌چنان‌که ذکر شد، قرار گرفتند و موارد سازمانی مانند پنج ان‌جی‌او بین‌المللی در جدول شماره ۱ در تمام عراق مطابق تعریف هیپلر در حال فعالیت هستند و جزو سازمان‌های دسته بین‌المللی هستند که دخالت مردم در تأسیس آن‌ها کمتر است، اما با قدرت سازمانی بالا

67. USAID

68. The role of civil society in Iraq, a political paper, 01/10/2021, Tabnak, <http://tinyurl.com/yc2zy3ma> //

و اثرگذاری بیشتری فعالیت می‌کنند. سازمان‌هایی دارای ساختار و تشکیلات اداری منظم و دارای اساسنامه، برنامه، چشم‌انداز با ثبت شخصیت حقوقی و فعال در تمام سطوح محلی و بین‌المللی که تدریجاً رویکردشان از حمایت صرف به توانمندسازی گروه‌های هدف رسیده است.

جدول ۱: سازمان‌های بین‌المللی حامی نهادهای جامعه مدنی عراق

نام انجمن یا سازمان	گرداننده	محل دفتر اصلی	لینک و آدرس مجازی
منظمة اطبا بلا حدود سازمان پزشکان بدون مرز	دکتر یاسر حسین	بلیژیک	https://www.msf.org/ar
منظمة جسر الی سازمان پلی به‌سوی	دکتر فاقد	ایتالیا	https://www.facebook.com/Uppvol-unteer
منظمة طفل الحرب الانسانية سازمان حقوق بشری کودک جنگ	با سرپرست	سازمان ملل	https://www.warchild.org.uk/our-work/where-we-work/iraq
منظمة سویدو سازمان سویدو	حسام علوان	سوئد	https://swedoaid.org
منظمة الهجرة والمهجرين الدولية IOM سازمان امور پناهندگان	علی عبدالحسن العتار	بین‌المللی	https://mena.iom.int/ar/alraq

سازمان پزشکان بدون مرز ضمن ارائه خدمات درمانی با سنجش تلفات و تشخیص بیماری‌های شایع، حجم بحران در سرزمین‌های محل درگیری و منازعه را اندازه‌گیری می‌کند و اطلاعات میدانی و آماری ارزشمندی را جمع‌آوری و همچنین اماکن امن و پرخطر را نیز مشخص می‌کند. البته نهایتاً فقط امداد رسانی پزشکی به بیماران انجام می‌شود.^{۶۹}

سازمان بین‌المللی ایتالیایی «پلی به‌سوی»^{۷۰} (upp) در حقیقت سازمانی در راستای تقویت جامعه مدنی عراق است که بین جمعیت‌ها و ان‌جی‌اوه‌های گوناگون پل ارتباطی ساخته و حامی صلح و هم‌زیستی است که با شعار «پل ایجاد خواهیم کرد» در مناطقی مانند استان نینوا در

69. Doctors Without Borders, an international, independent, humanitarian medical organisation. <https://www.msf.org/ar>

70. upp volunteer

دوران پس‌اداعش فعالیت چشمگیری داشته که شامل کمک‌های مالی و مادی است.^{۷۱}

به‌باور سازمان حقوق بشری کودک جنگ در دوران پس‌اداعش هزاران کودک و نوجوان به‌شکل ویژه به حمایت آموزشی، خدمات مراقبت از کودکان و آموزش مهارت‌های حرفه‌ای برای ساختن بنای آینده‌ای با صلح پایدار نیاز دارند. این سازمان از سال ۲۰۰۴ در عراق شروع به کار کرده و در سال ۲۰۱۴ به منطقه کردستان عراق^{۷۲} گسترش یافته که سازمانی در هماهنگی کامل و کنسرسیوم با سایر سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی و وزارتخانه‌های دولتی است. در حال حاضر، برنامه‌های War Child را در نینوا، بغداد، انبار و بصره ارائه می‌کند و نفوذ مؤثری در ساختار آموزش و پرورش عراق دارد.^{۷۳}

سازمان سوئدی سویدو در تلاش برای عمران و انجام امور زیربنایی و کمک به پناهجویان و آوارگان داخلی در زمینه بهداشت عمومی و آب سالم و ... است و در این زمینه‌ها فعالیت دارد و سازمان امور پناهندگان سازمان ملل نیز با ۱۴۰۰ نفر پرسنل در عراق سعی در کمک به آوارگان مناطق آزادشده پس‌اداعش تا ۲۰۱۸ دستاوردهای قابل توجهی در کمک به بیش از یک میلیون آواره داشته است. این سازمان در ارتباط مستقیم با اغلب انجمن‌های جامعه مدنی عراق است تا خدمات خود را بهبود ببخشد.^{۷۴}

۶. جامعه مدنی عراق و فرایند دولت-ملت‌سازی

مطالعات تطبیقی در مناطق بحرانی نشان داده که مردم پس از فروپاشی ساختارهای دولت در خلأ سیاسی و اداری زندگی نمی‌کنند. در عوض جوامع برای حل و فصل مسائل ضروری مشترک به مکانیسم‌های دیگر روی می‌آورند یا روش‌های سنتی احیا می‌شود یا نهادهای دیگری چون گروه‌های محلی و سازمان‌های غیردولتی مثل ان‌جی‌اوها مسئولیت‌های سیاسی و اداری را برعهده می‌گیرند.^{۷۵}

یوخن هیپلر، پژوهشگر حوزه دولت-ملت‌سازی، معتقد است استفاده از سازمان‌های

71. Activities of the Bridge to Organization, UPP Iraq, youtube.com, <http://tinyurl.com/53z6e792>

72. KRI

73. Bridge to Organization, Facebook page, <https://www.facebook.com/Uppvolunteer/>

74. Swedoaid Organization, Facebook page, <https://swedoaid.org/>

75. Jochen Hippler

غیرانتفاعی خارجی در کشورهای پسمانزعه یا به عبارت دیگر سازمان‌های غیردولتی^{۷۶} نقش مهمی در دولت-ملت‌سازی ایفا می‌کنند.

سازمان ملل متحد و همچنین نهادهای دولتی و منطقه‌ای در ایجاد زیرساخت‌های سریع و انعطاف‌پذیر برای بازسازی، ایجاد مدارس و مراکز آموزشی و اثرگذاری بر نظم سیاسی به‌واسطه رسیدگی به جنایات جنگی، حقوقی و سیاسی و کمک به گروه‌های به‌حاشیه رانده‌شده و ایجاد ساختارهای دولتی شفاف و دموکراتیک نقش فعالی دارند. فرایند ملت‌سازی به‌واسطه این سازمان‌ها متکی بر این است که سازمان‌های غیردولتی ملت‌سازی و در نتیجه ایجاد جامعه مدنی را جایگزینی برای ساختارهای دولتی معیوب می‌دانند.^{۷۷}

نقش ملت‌سازی و سازمان‌های مردم‌نهاد پس از منازعه اغلب در کمک‌های اضطراری به پناهندگان و نقش آنان در پیشگیری از منازعات مورد توجه است، اما غالباً اصل بی‌طرفی این نهادها مورد سؤال قرار می‌گیرد. در عراق نیروهای ائتلاف به شدت تلاش کردند تا از طریق این سازمان‌های غیردولتی و رسانه‌ها تصویر دلخواهی از جنگ نمایش دهند (بایمن ۲۰۰۱؛ بیردل و کاپ انامور، ۲۰۰۳).

در این میان، اقداماتی مانند اعطای کمک‌های غذایی از سوی سازمان‌های غیردولتی گاهی در راستای اقدامات اطلاعاتی و امنیتی در روند جنگ مؤثر است (Clapham 2000:230). از منظر هیپلر به جز زیرساخت‌های فیزیکی؛ وجود سازمان‌های غیردولتی با حمایت خارجی برای نوسازی و ملت‌سازی ضروری است.^{۷۸}

ویژگی‌های مهم سازمان‌های جامعه مدنی را می‌توان این‌گونه برشمرد: ۱. مشارکت خودانگیزه افراد که آن را از سایر فعالیت‌های اجتماعی متمایز می‌کند؛ ۲. شکل سازمانی و منظم مؤسسات آن که افراد بتوانند به محض اراده در آن‌ها عضو شوند؛ ۳. استقلال این مؤسسات از دولت؛ ۴. مبانی ارزشی این مؤسسات که با صلح، آزادی، برابری و مفاهیم والای اخلاقی در هم تنیده است. (ندی فاضل عباس السراج، ۲۰۱۳، المجتمع المدني فی العراق) گوردن

76. NGO

77. Jochen Hippler.

78. Jochen Hippler.

کر^{۷۹} و ویس^{۸۰} سه نوع رابطه را میان سازمان‌های غیردولتی و حکومت شناسایی می‌کنند: اول، سازمان‌های غیردولتی و کاملاً مردمی که دولت آن‌ها را سازمان‌دهی و ثبت می‌کند. این گروه از سازمان‌ها در کشورهای جهان سوم اغلب برای دریافت کمک‌های بین‌المللی به وجود می‌آیند. دوم، سازمان‌های شبه‌غیردولتی، این گروه سازمان‌ها در کشورهای صنعتی فعالیت بیشتری دارند و از بودجه عمومی کشور تأمین می‌شوند. سوم، سازمان‌های کاملاً غیردولتی تشکیل شده با منابع مالی از سوی حامیان خارجی و با کمک‌های مالی بین‌المللی.

شرایط قانونی فعالیت این سازمان‌ها در سه مدل فوق در عراق وجود دارد و به جز آن موارد غیرمرتبط با دولت و کاملاً مردمی به شکل روزافزون تشکیل می‌شوند. بنابر تصریح پارلمان عراق و تایید شورای وزیران و استناد به احکام بند یک ماده ۶۱ و بند ۳ ماده ۷۳ قانون اساسی؛ قانون سازمان‌های غیردولتی با شرایط زیر است:

سازمان غیردولتی مجموعه‌ای از اشخاص حقیقی یا حقوقی است که با ثبت خود مطابق این قانون جهت تحقق اهداف غیرسودآور تلاش می‌کنند و سازمان غیردولتی خارجی در قانون، سازمان فرعی از سازمان غیردولتی تأسیس شده به موجب قانون کشور خارجی است. شبکه سازمان‌های غیردولتی نیز سازمانی غیردولتی است که به موجب این قانون ثبت شده است و از مجموعه سازمان‌های غیردولتی که هر یک از شخصیت حقوقی جداگانه برخوردار است، تشکیل شده است.

در ماده دو، هدف از این قانون تقویت نقش سازمان‌های جامعه مدنی و حمایت آن جهت توسعه و همچنین حفظ استقلالشان تعریف شده است که مطابق قانون و افزایش آزادی شهروندان در تشکیل سازمان‌های غیردولتی و عضویت در آن‌ها و ایجاد سازکار متمرکز برای سامان‌دهی روند ثبت سازمان‌های غیردولتی عراقی و خارجی است. در مقابل انتظار می‌رود این سازمان‌ها برای تحقق اهداف و آرمان‌های خود تنها از طریق شیوه‌های صلح‌آمیز و دموکراتیک تلاش کنند. مطابق این دستورالعمل مؤسس کافی است تابعیت یا حتی اقامت عراق را داشته باشد (قانون سازمان‌های غیردولتی شماره ۱۲ سال ۲۰۱۰). این قانون که به تصویب شورای ریاست جمهوری عراق رسیده، شامل ۱۰ فصل و ۳۶ ماده است و به نظر می‌رسد آزادی عمل و پاسخگو

79. Gordenker

80. Weiss

نبودن این سازمان‌ها در مقابل دولت و استقلال کامل آن‌ها از ارکان ساختار سیاسی است.

این شرایط طبیعتاً ویژگی ذاتی سازمان‌های غیردولتی و سمن‌هاست، اما با توجه به یکسان‌نگری قانونی در قبال سازمان‌های مردم‌نهاد عراقی و خارجی، این شکل از چرخه کاری برای سازمان‌های غیرانتفاعی خارجی که به شکل گسترده در عراق حضور دارند، علاوه بر فرصت‌های متنوع‌تر، چالش‌های متمایزی نیز در عراق به وجود آورده است.^{۸۱}

از سوی دیگر، طرح «پلیس جامعه» یا همان «الشرطه المجتمعیه» برای ارتباط مسالمت‌آمیزتر میان نهادهای امنیتی و جامعه و جامعه مدنی عراق تعریف شده است. پلیس جامعه یا پلیس اجتماعی مبتنی بر همکاری شهروندان با پلیس برای حفظ امنیت مناطق، مقابله با اسباب وقوع جرم و پیامدهای آن و ایجاد انگیزه در شهروندان برای مقابله با آن و گزارش آن‌ها پیش و پس از وقوع آن است که دارای فلسفه سازمانی خاص است و استراتژی آن گسترش مشارکت مثبت بین جامعه مدنی - محلی و پلیس است. پلیس جامعه پس از گذراندن دوره آزمایشی اولیه توسط اعضای آن در وزارت کشور تشکیل و به اداره پلیس بغداد مرتبط شده است:

- در سال ۲۰۱۶، به یک سازمان تبدیل شد که مستقیماً با آژانس امور پلیس وزارتخانه مرتبط است.

- در سال ۲۰۱۹ به دفتر وزیر - اداره روابط عمومی و رسانه مرتبط شد.

چشم‌انداز عملکرد پلیس جامعه پیشگیری همه‌جانبه از نقض حقوق بشر با مشارکت فعال جامعه، تلاش پیشگیرانه برای دستیابی به امنیت همه‌جانبه، تقویت صلح مدنی، ترویج ارزش‌های شهروندی، حمایت از خانواده و حمایت از حقوق گروه‌ها و اقلیت‌های آسیب‌پذیر است. وظیفه این سازمان، تقویت اصول شهروندی، دموکراسی، صلح مدنی و حقوق بشر تحت حاکمیت دولت قانون، همچنین روشنگری درباره ارزش‌های انسانی و ملی، وحدت، سازش و مدارا و هم‌زیستی و مبارزه با نژادپرستی و تبعیض است. در حقیقت تلاشی است برای توسعه کار اجتماعی و بشردوستانه در نیروی پلیس به شکلی که به نزدیک شدن روابط متقابل پلیس و جامعه کمک کند و نقش اجتماعی و مدنی نیروی پلیس را به عنوان نیروی خدمت‌رسان به مردم برجسته کند.

81. Jochen Hippler

همچنین اشاعه فرهنگ گزارش‌دهی و اطلاع‌رسانی برای پیشگیری از وقوع جرم در جامعه، مشارکت دادن فعال اعضای جامعه در مسئولیت‌های امنیتی جامعه و رفع مانع روانی شهروندان در برخورد با پلیس و ارائه حمایت روانی و اجتماعی به قربانیان جرایم، حوادث جدی و تروریسم و نیز قربانیان خشونت و جنایات، به‌ویژه زنان و کودکان در موارد و حوادث مختلف، ترویج مفاهیم صداقت، اخلاق، درست‌کاری و وفاداری ملی چه در سطح فردی و چه در سطح عمومی به‌عنوان عاملی که به تحقق امنیت کمک کند، از جمله اهداف آن در نظر گرفته شده است.

حوزه‌های کاری پلیس جامعه عبارت‌اند از:

۱. کار در داخل ایستگاه‌های پلیس (شامل برنامه عدالت اجتماعی و کمک به موارد بشردوستانه)

۲. همکاری با جامعه، نهادهای دولتی و غیردولتی (شامل کار در زمینه پدافند و پیشگیری، بهداشت و درمان، آموزشی، امور بشردوستانه، امنیت اطلاعات، آشتی ملی، کار در بعد اجتماعی و حمایت از قشر جوان، کمک‌های داوطلبانه، محیط‌زیست، کار در خدمت به انجمن‌های محلی و منطقه‌ای) (سایت وزارت کشور عراق)^{۸۲}.

به جز موارد قانون داخلی عراق شایان‌ذکر است که حمایت خارجی از جامعه مدنی عراق غیرقابل چشم‌پوشی است. پس از اشغال عراق توسط آمریکا، در ششم نوامبر ۲۰۰۳، رئیس‌جمهور سابق آمریکا (جرج دبلیو بوش) قانون تخصیص بودجه تکمیلی اضطراری به مبلغ ۸۷ میلیارد دلار را تصویب کرد و ۱۰ میلیون دلار نیز به مؤسسه ایالات متحده برای صلح اختصاص یافت: «حمایت از اجرای صلح، حفظ صلح و فعالیت‌های صلح‌ساز» در عراق. زمینه‌های کار عمدتاً بر جامعه مدنی متمرکز بود و برای آن، نزدیک به ۷۳۰ میلیون دلار به برنامه‌های مربوط به دموکراسی اختصاص داده و بودجه آن در هفت حوزه مختلف هزینه شد که شامل مبارزه با فساد و شفافیت دولت، توسعه احزاب سیاسی، اجرای انتخابات، تقویت نهادهای دولتی عراق و نهایتاً ایجاد جامعه مدنی از طریق کمک‌های مالی، آموزش، ظرفیت‌سازی، برنامه‌های زنان و توسعه زیرساخت‌های رسانه‌ای می‌شود و ۱۰ درصد از این بودجه مستقیماً به سازمان‌های نوظهور جامعه مدنی اختصاص یافته و از سال ۲۰۰۴، آژانس توسعه بین‌المللی ایالات متحده

82. Ministry of Interior, Republic of Iraq, Community Police, <https://moi.gov.iq/?page=36>

طرحی را برای «ایجاد قابلیت‌های بخش‌های اصلی جامعه مدنی و رسانه‌های مستقل در عراق» اجرا کرده است.

در حمایت از تلاش‌های دولت ایالات متحده برای «تقویت حکومت مشارکتی دموکراتیک در عراق»، آژانس توسعه بین‌المللی ایالات متحده (USAID) شعبه عراق، در پی تقویت نقش جامعه مدنی در توسعه اقتصادی و سیاسی است و شورای همکاری بین‌المللی در عراق قراردادی به ارزش ۴۳ میلیون دلار با شرکت توسعه آمریکایی، به‌عنوان شریک آژانس و مجری اصلی فعالیت‌های برنامه جامعه مدنی در عراق بسته است که بودجه آن تا امروز ۵۹.۱ میلیون دلار افزایش یافته و برنامه آن بر ارتقای بیشتر متمرکز است و «توسعه سازمان‌های جامعه مدنی فعال در زمینه‌های آموزش مدنی، مسائل زنان، مبارزه با فساد و حقوق بشر» است. همه این‌ها با پوشش رسانه‌ای قابل توجهی از فعالیت‌های جامعه مدنی در طول سال‌های برنامه همراه بوده؛ به‌طوری‌که در مجموع ۱۹۶۴ سازمان جامعه مدنی عراق در برنامه‌های آموزشی و کمک‌های فنی ارائه‌شده توسط برن شرکت کردند.

۷. نتیجه‌گیری

پروژه «المشروع الوطني للحوار والتعايش السلمی» به معنای طرح گفت‌وگوی ملی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز با هدف صلح و حقوق بشر و پرهیز از خشونت با احترام به آزادی جامعه برای نزدیکی آرا و افکار و تنش‌زدایی قومی و امنیتی مدت‌هاست که با هدف کوچک کردن و کنترل دولت از طریق جامعه مدنی و سازمان‌های مردم‌نهاد، در حوزه سیاسی، فرهنگی و اجتماعی عراق اجرا شده است. می‌توان ضرورت ایجاد این سازمان‌ها را در عراق در تحقق اهداف سیاسی مانند کوچک‌سازی دولت و پیاده‌سازی دموکراسی و مقابله با خشونت و افزایش مشارکت اجتماعی - سیاسی مردم دانست.

پس از سال ۲۰۰۳، احزاب سیاسی عراق که دارای تنظیمات سازمانی غیرقابل انکاری بودند، خارج از عراق ریشه داشتند و به‌سادگی بعد از فروپاشی نظام سیاسی با مهارت، پیروز میدان سیاست داخل عراق شدند، نمی‌توانستند تمام اقشار جامعه عراق را نمایندگی کنند و جمعیت قابل توجهی در اعتراض به ائتلاف‌های سیاسی و البته تحت تاثیر مشوق‌های بین‌المللی به‌آهستگی جذب جذاب‌ترین وسیله کنترل قدرت، یعنی انجمن‌های مردم‌نهاد در ساختار دموکراتیک نوین شدند. انجمن‌های اجتماعی، فرهنگی، حرفه‌ای و مذهبی در جامعه مدنی که می‌توانستند تا

حدودی قدرت دولت را کنترل کنند و بر آن اثر بگذارند؛ آن‌هم دولتی که با تکیه به پیشینه احزاب اپوزیسیون ضدبعث در خارج بدون مشکلات سازمان‌های تازه تأسیس و با سرمایه اجتماعی مکفی قدرت را در دست گرفته بود و نهایتاً رغبت مردم به این انجمن‌های متکثر و متعهد، به گفته دو توکویل، چشم مستقل جامعه را تشکیل داد و به نوعی حافظ آزادی و تنوع در دموکراسی شد که تأثیر اغلب این سمن‌ها در قوه مقننه و مجلس پارلمان عراق غیرقابل انکار است.

از سوی دیگر، گسترش فرایند جهانی شدن و کاهش قدرت دولت‌ها در برخورد با مسائل جهانی از جمله محیط‌زیست، صلح و فقر و مسائلی از این دست، زمینه حضور و تقویت نقش این نهادها را بیش از پیش فراهم کرده است، از همین رو وجود مؤثر این سازمان‌ها و تأثیر آن در جنبش‌های اجتماعی در دو دهه اخیر عراق پرواضح است.

شاید بتوان دلایل ضعف نسبی جامعه مدنی در عراق را کم‌اطلاعی قشر سنتی از نقش سازمان‌های مردم‌نهاد، نبود اعتماد کافی حکومت به سمن‌ها، نبود خودباوری کافی در سازمان‌های مردم‌نهاد از نقش مؤثر خود، ضعف سازمانی، اغلب نداشتن برنامه‌ریزی‌های مدون، ضعف در انجام کار گروهی و کاستی آمار و اطلاعات در کشور عراق نسبت به نیازهای متعدد آن دانست. وجود ساختار طایفه‌ای و قومیتی و وجود فرهنگ پدرسالاری و شیخوخیت در عراق، فرهنگ سیاسی بسیاری از مردم تبعی است. این امر سبب تشدید و تداوم فرهنگ اقتدارگرایی و مانع جدی برای ایجاد فرهنگ سیاسی، مدنی و دموکراتیک است. اگرچه برای بهبود دموکراسی و حاکمیت قانون در عراق تلاش می‌شود؛ نخبگان سیاسی این کشور تجربه کار با نهادها و سازکار مردم‌سالارانه را ندارند. رفتار سیاسی آنها اقتدارگرایانه است و به سنت تجمیع، انباشت و تمرکز قدرت در سطح ملی و استانی تمایل دارند. جامعه عراق نیاز به یک دگرگونی اساسی در باور سیاسی افراد و نهادهای مذهبی تأثیرگذار در این کشور دارد که پیش‌فرض‌های آن را تغییر در فرهنگ، اقتصاد و جامعه تشکیل می‌دهند. می‌توان تلاش‌های نوگرایانه فرهنگی را به جای توجه به ارزش‌های تقلیدی از غرب که می‌تواند میزان آسیب‌پذیری آن را افزایش دهد، بر ویژگی‌هایی استوار کرد که بیشترشان ریشه‌های دینی، عقیدتی و ملی دارند، از جمله مفاهیم تحول‌ساز دینی، عدالت، تعاون و مساوات، وحدت و وفاق ملی، عفو و مدارا، دیگرپذیری و دیگربینی در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی همراه با توجه به نخبگان سیاسی وطن‌پرست، که مورد قبول همگان هستند، و انتخابات آزاد در راه برقراری دموکراسی برای رسیدن به وحدت و یکپارچگی ملی.

References

- Abdul Zahra, Y (2017). An analysis of Iraq's national security policy-making. second edition. Tehran: University of Tehran Press.
- Abnaa Al-Furat Humanitarian Organization, <http://tinyurl.com/mrbbar2a>
- Abu Al-Zahra Charitable Foundation, <http://azcforg.com/>
- Activities of the Bridge to Organization, UPP Iraq, youtube.com, <http://tinyurl.com/53z6e792>
- Ahali Al-Nasiriyah Organization for Culture and Development, <http://tinyurl.com/3z62fzsu>
- Alamdari, Kazem (2015). Civil society: discourses, contexts and experiences Tavana online school. [in persian]
- Al-Ali, Z. (2014). The struggle for Iraq's future: how corruption, incompetence and sectarianism have undermined democracy. Yale University Press.
- Al-Abadi, G. (2017). Re-Building a nation-state: Iraq's reconstruction after Saddam (Doctoral dissertation, Brunel University London).
- Al-Ahwar Cultural Center, <http://tinyurl.com/2s75fpts>
- Al-Ain Foundation for Care, <https://aynyateem.com>
- Al-Hadaf Foundation for Culture and Media, <http://tinyurl.com/a7psehud>
- Al-Takaful Humanitarian Organization, <https://shsy.org>
- Al-Hadi Organization for Widows and Orphans, <https://m.facebook.com/100063911113920/>
- Al-Jabaish Organization for Eco-Tourism, <https://www.facebook.com/ghibais>
- Al-Khamael Foundation for Development and Combating Violence Against Women, <http://tinyurl.com/5yb6kedu>

- Al-Kholod Organization for Development, <https://bit.ly/30xN9Ej>
- Al-Tadamun Foundation for the Care and Rehabilitation of Orphans, https://www.facebook.com/mabrat/?locale=ar_AR
- Al-Ward Al-Bayda Organization, <https://www.facebook.com/profile.php?id=100048446876477>
- Al-Wilayah Cultural Foundation, https://www.facebook.com/alwilaia1/?locale=ar_AR
- Amir Al-Muminin Humanitarian Relief Society, <https://m.facebook.com/aaa.charity1>
- Anhar Foundation for Education and Human Rights, <https://www.facebook.com/ORGSDSHR>
- Association for the Protection of Migratory Birds in the Marshes of Nasiriyah, <https://m.facebook.com/100067361551494/videos>
- Association of Popular Poets, <http://tinyurl.com/yc53yt46>
- Ataa Organization for Humanitarian Support, <https://ataarelief.org/>
- Athar Center for Development, <https://arabinfomall.bibalex.org/ar/Index.aspx?orgid=2246§ionid=1>
- Bab Al-Hawajj Al-Insaniya Foundation, https://www.facebook.com/bab.alhawajj.foundation/?locale=ar_AR
- Balady Foundation for Relief and Development, <https://www.facebook.com/beladi.society/>
- Barzegar, A. (1386). nation-state building models, from the European model to the Eurasian model. Political Science Quarterly.4 (7).pp. 97-160 .[in persian]
- Basma Relief and Development Organization .<http://tinyurl.com/38/jep62d>
- Beit Al-Rahma Organization for Orphan Support, <http://tinyurl.com/32dw5x4c>

- Bridge to Organization, Facebook page, <https://www.facebook.com/Uppvolunteer/>
- Brubaker, R. (1996). Nationalism reframed: nationhood and the national question in the new Europe. Cambridge: Cambridge University Press.
- Charitable Cooperation Association, <https://www.facebook.com/altaawn.charity>
- Cerebral Palsy Children's Foundation, <https://www.cpf-jordan.com/ar/>
- Communication and Brotherhood Humanitarian Organization, https://www.facebook.com/altawasulwaalekha/?locale=ar_AR
- Dar Al-Birr Women's Humanitarian Organization, <http://tinyurl.com/mucy53j2>
- Dar Al-Wafa Quranic Organization, <http://tinyurl.com/wsw47z7a>
- Dhi Qar Forum for Civil Development, https://www.facebook.com/montadathiqar/?locale=ar_AR
- Diabetes Care Association in Dhi Qar, <https://bit.ly/3SI15hn>
- Doctors Without Borders, an international, independent, humanitarian medical organisation. <https://www.msf.org/ar>
- Dawood Vandi N; Zargar. A; Shirzadi. R (2019). The mutual effects of national-regional conflicts on incomplete nation-state-building in Iraq. International Studies Quarterly, year 16, number 4 (64), pp. 157-183 . [in persian]
- Edrak Organization for Human Development, https://www.facebook.com/ohd.edrak/?locale=ar_AR
- Elite Organization for Cultural Development, <http://tinyurl.com/2p95a7fp>
- Fawatem Foundation for Orphan Care, <https://www.facebook.com/fowatemdq/>
- Fursan Al-Iraq Foundation Charity, <https://fursanaliraq.org.iq/ar/makepayment.php>
- Feldman, N. (2009). What we owe Iraq: War and the ethics of nation building. Princeton University Press.

- Golchin. A; Amiri-Moghadam. A (2017). Iraqi Security Sociology: structural conflicts in the Iraq state-nation building and its impact on the security of this country from 2003 to 2015 . Publisher: National Security and Information University. [in persian]
- Haqqarast, Saeed; Walipour Ateeq, Tohid; Nasiri Hamed, Reza (1402). Obstacles and influential challenges in the political underdevelopment of Iraq after the overthrow of the Baath party. Fundamental and applied studies of the Islamic world, 5(3),pp. 25-48. [in persian]
- Hippler. J (2005). Nation-Building a key concept for peaceful conflict transformation. Pluto Press; First Edition
- Hosseinzadeh. A; Haji Yousefi. A (2017). The state fragility and Iraq society disorder, A platform for the security crisis and rise and spread of ISIS. Afaq Security Quarterly, No. 38, pp. 35-67. [in persian]
- Ihya Relief Organization for Patients Thalassemia, https://m.facebook.com/permalink.php?story_fbid=197180435099631&id=111323377018671&comment_id=197190621765279
- Imam Al-Hujjah Charitable Society, <https://bit.ly/3SjpuIS>
- Imam Al-Hujjah Foundation, <http://tinyurl.com/mr33emxy>
- Imam Al-Hujjah Foundation for the Rescue of Orphans, <https://bit.ly/4bkaFOV>
- Iraqi Family Protection and Development Association, <https://bit.ly/3utf5lQ>
- Kazemi. A.(2005). The Dilemma of Nation-Building in Post-Sadam Iraq. Journal of Law and Politics, Tehran, Islamic Azad University, Science and Research Campus, Vol.1, No.2. [in persian]
- Karimifard, Hossein. (1401). Explaining Political Instability in Iraq's Heterogeneous Society (2003-2022). Basic and Applied Studies of the Islamic World, 4(4), pp. 81-104. [in persian]
- Khosravi. M ; Khosbani Yazdani. E (2018). The future of Iraq and its related sce-

- narios (2010-2020). International Relations Studies Journal, Vol.12, No.46. [in persian]
- Ikekeonwu. C; Randell. S; Touwen. A (2007). Civil Society Partnerships and Development Policies: Emerging Trends, UNESCO, <http://portal.unesco.org/education/es/files/53751/11840805065IFUW.pdf/IFUW.pdf>
- Kafil Al-Yatim Educational Association, <https://www.facebook.com/kafileyatim23/>
- Khayrat Al-Zahra Humanitarian Organization, <https://bit.ly/48VZEll>
- Link to popular football teams, <http://tinyurl.com/3zp655jc>
- Lister. S; Nyamugasira. W (2003). Design contradictions in the 'new architecture of aid? Reflections from Uganda on the roles of civil society organisations. Development Policy Review, vol. 21, no. 1, pp. 93-106.
- Lukitz. L. (1995). Iraq: The Search for National Identity. London: Frank Cass.
- Mosli-Nejad. A (1390). Iran's power balance policy Analysis in realist and neo-realist approach. International Relations Research Quarterly, vol. 1, no. 1, pp. 131-158 [in persian]
- Mezan Al-Mar'at Organization, https://www.facebook.com/mezanal-madrah/?locale=zh_HK
- Mother and Child Development Humanitarian Organization, <http://tinyurl.com/4y5k93tm>
- Ministry of Interior, Republic of Iraq, Community Police, <https://moi.gov.iq/?page=36>
- Organization for the Development of Marsh Arab Culture, <https://www.ngoao.gov.iq/PageViewer.aspx?id=10>
- Photography Art Forum .<https://www.facebook.com/groups/artpf/>
- Rabth Foundation for Youth Development, <https://arar.facebook.com/Rabth>

Khariji.DhiQar/posts/1033195500221049/

Rawafid Al-Khair Youth Organization, <https://m.facebook.com/profile.php?id=100134601850937>

Roses Path Humanitarian Organization, https://www.facebook.com/rosepath.org/?locale=ar_AR

Sabaa Center for Studies and Human Development, <https://sabaa-center.org.iq/>

Sada Al-Maarif Al-Talibiyya Foundation, <https://m.facebook.com/Sada.Al.maarif.Students>

Short Stature Renaissance Gathering, <http://tinyurl.com/3vvn7553>

Sons of Dhi Qar Charity Foundation and Service, <https://www.facebook.com/p>

Swedoaid Organization, Facebook page, <https://swedoaid.org/>

Samii Esfahani. A; Nowrozonejad. J (2012). International Nation-State building and political violence in modern Iraq. Iranian research paper of International Politics, Vol. 2, No. 3, pp. 95-121. [in persian]

Sotoudeh. M; Badrabadi. H (2017). Investigating the political instability dimensions in the new Iraq: The role of confrontation between private and public groups in ethno-religious violence. Political Science (Bagher-al-olum), year 21, no. 84. [in persian]

Stephenson. C. (2005). Nation Building, Beyond Intractability, January, available at: https://www.beyondintractability.org/essay/nation_building/%3B

The Arab League for Literature and Culture, https://www.facebook.com/groups/1569518223365269/?locale=lv_LV

The Quranic Gathering in Dhi Qar, <http://tinyurl.com/mr7ff6d4>

The role of civil society in Iraq, a political paper, 01/10/2021, Tabnak, <http://tinyurl.com/yc2zy3ma> //

Umm Al-Baneen Humanitarian Organization, <https://bit.ly/49eJxyW>

Ur Association for the Deaf and Dumb, <https://bit.ly/49inuHQ>

White Hands Organization for Community Development, <https://bit.ly/4bod-IFW>

Women's Solidarity Association, http://altadamun.net/a/v_news.php?id=1121

Yanabea Al-Mawadda Humanitarian Organization, <https://bit.ly/3w1xDu0>

Zad Al-Akhira Charitable Foundation, <https://bit.ly/3SSv5rj>

Zainabiyat Giving Association, <http://tinyurl.com/54h9m7ur>

Zulama Al-Muhammad Center , <https://bit.ly/42nFcHw>

